

OCHRONA, KONSERWACJA I RENOWACJA KOŚCIOŁA P.W. PODWYŻSZENIA KRZYŻA ŚWIĘTEGO W JELENIEJ GÓRZE WRAZ Z ZESPOŁEM PÓŻNOBAROKOWYCH KAPLIC GROBOWYCH – PO 1945 ROKU

Artykuł obejmuje informacje o pracach konserwatorskich prowadzonych po 1945 roku w kościele pod obecnym wezwaniem Krzyża Świętego, a historycznie zwanym Kościołem Łaski w Jeleniej Górze. W syntetycznej formie ujęto najważniejsze prace, zarówno dotyczące prac budowlanych, jak i wyspecjalizowanych technologii restauratorskich, stosowanych przy wystroju i wyposażeniu; w tym ostatnim wypadku jednak bez szczegółowych opisów technologicznych, które znajdują się w dokumentacji zgromadzonej w archiwum konserwatorskim. Pominęto drobne prace porządkowe lub prace o charakterze napraw bieżących, niewpływających na wygląd budowli lub jego otoczenia.

Z satysfakcją należy stwierdzić, że bardzo wiele z przedstawionych tu prac konserwatorskich było finansowanych zarówno z budżetu Państwa, jak i parafii. W drugiej połowie lat 90-tych XX wieku, a także na początku obecnego stulecia, prace były finansowane lub dofinansowane również ze środków Urzędu Miasta Jelenia Góra, a także ze środków Fundacji Polsko-Niemieckiej. Ostatnie piętnaście lat charakteryzuje się ogromnym zaangażowaniem w prace renowacyjne obecnego proboszcza Parafii ks. dra płk. Andrzeja Bokieja.

Pierwsze ćwierćwiecze po II wojnie światowej to okres marazmu w historii remontu kościoła. Na usprawiedliwienie – czasy były obiektywnie niesprzyjające dla ochrony szczególnie zabytków sakralnych. W tym miejscu chciałbym przypomnieć, że niewiele brakowało, aby całkowicie zniknęły z mapy zabytków kaplice grobowe, otaczające cmentarz przykościelny od strony północno-zachodniej. W roku 1978 ówczesne władze polityczne Jeleniej Góry – w ramach poprawy estetyki miasta – chciały wyburzyć całą nekropolię. Tylko odważna postawa ś.p. Jadwigi Skibińskiej, ówczesnego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków spowodowała, że nie stało się to faktem dokonany. Również sam kościół przeżywał trudne momenty, kiedy najpierw z przyczyn tzw. patriotycznych zamalowano biblijne wersety na emporach, a pod koniec lat siedemdziesiątych próbowano je całkowicie zlikwidować pod pretekstem złego stanu zachowania. Walka konserwatorów o monumentalne, trzykondygnacyjne balkony, kształtujące świątynną przestrzeń od jej powstania, zakończyła się pełnym powodzeniem. W ostatnich latach obecny proboszcz przywrócił również pierwotne napisy i rozwiązania kolorystyczne na emporach.

* mgr Wojciech Kapalczyński jest kierownikiem jeleniogórskiej Delegatury Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Ryc. 1. Kościół z zespołem kaplic przed 1945 r.

Kompleksowe prace rozpoczęto w 1973 roku od naprawy zniszczonych elementów więźby dachowej, a następnie wymieniono ponad nawami dachówkę na blachę miedzianą. Również pokrycie na kopule należało wymienić na nowe. Ze względu na pełnioną funkcję kościoła garnizonowego całość tych prac była finansowana przez zarząd wojskowy. Również z tego źródła pochodziły środki na wykonanie w latach 1976 i 1977 stolarki okiennej oraz wymianę zniszczonych tynków. Ze względu na słabą jakość ówczesnych farb zastosowano do renowacji elewacji tynki barwione w masie. Wraz z właściwym drenażem i odprowadzeniem wód

Ryc. 2. Cmentarz przed kaplicami I i II (1972 r.).

opadowych z rur spustowych prace przeciągnęły się do końca lat osiemdziesiątych. Przeprowadziło je specjalistyczne Państwowe Przedsiębiorstwo Konserwacji Zabytków we Wrocławiu.

Niezwykle trudnym zadaniem konserwatorskim był proces restauracji bardzo zniszczonej polichromii ściennej na sklepieniach kościoła. Malowidła te narażone były przez wiele lat na działanie wody, dostającej się do wnętrza świątyni przez dziurawy i nie naprawiany przez lata ceramiczny dach. Wewnątrz nieogrzewanego kościoła panowała wysoka wilgoć, która zredukowano dopiero po zainstalowaniu ogrzewania. Powyższe czynniki prowadziły do kondensacji pary wodnej na sklepieniu, co z kolei spowodowało zniszczenia w postaci spudrowania znacznej powierzchni malowidła. Największych zniszczeń doświadczyły sklepienia południowego transeptu i przy ścianie w murach, przedstawiające „Sen Jakuba”, a także północne pacy sklepień nawy środkowej za skrzyżowaniem z transeptem. Dzięki wieloletnim zabiegom, od 1981 do 1991 roku, odsłonięto i utrwalono oryginalną kolorystykę bogatych treściowo malowideł. Renowację wykonywały firmy z Torunia pod kierownictwem prof. Marii Roznerskiej i dr G. Schube-Głazik. Prace finansował ówczesny Wojewódzki Konserwator Zabytków w Jeleniej Górze. Fascynujący, ale też niezwykle trudny, był

Ryc. 3. Kaplica III (1975 r.).

Ryc. 4. Kaplica V (1975 r.).

Ryc. 5. Kaplice V i VI (1973 r.).

remont jednych z najpiękniejszych instrumentów organowych w naszym kraju. Organy jeleniogórskiego kościoła p.w. św. Krzyża, mimo dokonanych na przestrzeni czasu w instrumencie przekształceń, są obiektem zażytkowym, jednym z najokazalszych tego typu w Polsce i z tych względów należało przeprowadzić niezbędne prace organomistrzowskie o profilu konserwatorskim, przywracające pełną sprawność techniczną i muzyczną. Po dokładniejszej analizie powołana komisja uznała, że wobec kompletnie zachowanego bezcelowe byłaby rekonstrukcja barokowego instrumentu Michała Rödera, a skupiono się na renowacji instrumentu zbudowanego w 1905 roku. Prace wykonywała w latach 1997-1998 firma organomistrzowska BiS Brozsków. Oryginalna pierwotna część późnobarokowych organów, to okazała obudowa – prospekt z bogatym wystrojem plastycznym frontowej oprawy, tkwiącymi w niej piszczałkami, ruchomymi kołtami i werblami, a także znaczna część oryginalnych piszczałek w poszczególnych rejestrach. Prace przy instrumencie objęły nie tylko naprawę i rekonstrukcję poszczególnych jego elementów, lecz przywrócono im w pełni charakterystyczne dla firmy Schlag romantyczne brzmienie. Środki na konserwację przekazała Fundacja Polsko-Niemiecka. Pod koniec lat dziewięćdziesiątych (1996-1997) administracja kościelna zleciła renowację ołtarza

Ryc. 6. Kaplica VII rodziny Baumgartenów (1973 r.).

Ryc. 7. Kaplice IX, X, XI, XII (1973 r.).

Ryc. 8. Kaplica IX (1973 r.).

Ryc. 9. Kaplica XIV (1975 r.).

Ryc. 10. Kaplica XV rodziny Gottfried (przed 1945 r.).

Ryc. 11. Kaplica XV (1975 r.).

głównego oraz ustawionej, na skrzyżowaniu naw kamiennej ambony i drewnianego baldachimu nad nią, a także nad marmurową chrzcielnicą. Konserwację obrazu „Chrystus Klęczy w Ogrójcu” z ołtarza głównego przeprowadziła E. Petryńska z budżetu parafii.

Wcześniej, bo 1980 roku, z inicjatywy ówczesnego proboszcza, księdza majora Januarego Chorażewicza, przeprowadzono konserwację 36 płyt na emporach prezbiterium. Na pierwszej i drugiej kondygnacji występowały na przemian dekoracje „oka opatrności” lub „gwiazdy betlejemskiej” w otoczeniu girland z motywem roślinnym. Złocenia i srebrzenia były w tym czasie bardzo zniszczone, na niektórych rysunkach zachowane śladowo. Dodatkowym utrudnieniem dla konserwacji było płótno, którym zaklejono malowidła. Ze względów estetycznych przyjęto założenie scalenia kolorystycznego rekonstruowanych elementów, co spowodowało późniejszą krytykę.

Osobnym zagadnieniem są kaplice grobowe wzniesione w latach 1716-1770. Wydawało się, że dzięki dziesięcioletnim zabiegom 1978-1989 są uratowane. Niestety wskutek barbarzyńskim działaniom wkrótce, bo na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia, należało ponownie przystąpić do generalnego remontu

Ryc. 12. Kaplica XV (1975 r.).

Ryc. 13. Kaplice XIII-XVI (1981 r.).

ich dachów. W roku 1996 z powodów ekonomicznych zastosowano prowizoryczne pokrycie z gontów papowych. Wymieniono też zdewastowane obróbki blacharskie i pozamykano otwory trwałymi stalowymi kratami o neutralnym rysunku. Oryginalne, niezwykle artystycznie bogate, znajdują się w kościele garnizonowym Wojska Polskiego w Warszawie. Istnieje obecnie szansa, że w procesie ponownej rewaloryzacji zostanie przywrócone pierwotne pokrycie ceramiczne i blaszane. W roku 1997 rozpoczęto konserwację bogatego wystroju kamieniarskiego fasad na kaplicy Głafeyów. Z kilkuletnią przerwą do 2008 roku odrestaurowano zaledwie cztery kaplice. Wcześniej w roku 1995 odnowiono epitafium rodziny Pohlów. Dwa lata po konserwacji nastąpił akt wandalizmu, zostały uszkodzone rzeźby, a odnowioną kamieniarkę pomazano farbą. Kaplice grobowe w latach dziewięćdziesiątych były przedmiotem wielokrotnych dewastacji. W 2002 roku Urząd Miasta został zmuszony do ponownego zabezpieczenia dachów kaplic, z których zniknęły resztki blachy miedzianej. W tej sytuacji zmieniono pokrycie na gont papowy, a kopuły pokryto blachą cynkową. Niestety już w 2001 roku zniszczono epitafium rodziny Pohl. Rzeźby zostały rozbite. Kolejne inspekcje stwierdziły niszczenie krat i dewastację następnych kaplic oraz kradzież kamieniarki zamontowanych na murze. Nie pomogło ześrubowanie krat, które wyłamywano i wchodzono do wnętrza, aby szerzyć dewastację. Przez wiele lat służby konserwatorskie bezskutecznie apelowały o zamknięcie w nocy terenu dawnego cmentarza oraz ustalenie trwałego dozoru. Spóźniona, lecz bardzo potrzebna decyzja w tej sprawie zapadła w 2011 roku. Pozwoliło to podjąć skuteczne zabiegi o sfinansowanie rewaloryzacji dziesięciu kaplic grobowych, które w powszechnej opinii znawców są najpiękniejszym przykładem tego typu zespołu zabytków na Dolnym Śląsku. Projekt doprowadził do utworzenia lapidarium architektury i rzeźby sepulkralnej z regionu dawnego województwa jeleniogórskiego. Prace wykonano w dwóch etapach. Etap pierwszy zakładał inwentaryzację rozproszonego detalu rzeźby sepulkralnej, pochodzącej przede wszystkim z cmentarza ewangelickiego przy kościele Łaski w Jeleniej Górze. Zgodnie z założeniami konserwatorskimi przeprowadzono konserwację zachowawczą rzeźb i epitafiów, usytuowanych na fasadach kaplic i otaczającym murze. Prace budowlane objęły naprawę i tynkowanie muru.

W 2013 roku rewaloryzacja objęła dachy, obróbki blacharskie, a także meliorację i uporządkowanie terenu wokół kaplic. Wszystkie kraty uzyskały dodatkowe zamki, a komory grobowe zostały przykryte płytami. Znajdujące się wewnątrz kaplicy XVIII-wieczne epitafia rodziny Kunze poddane zostały pełnej konserwacji. Pozostałe tablice epitafijne i inne mniej lub bardziej uszkodzone tablice oraz detal architektoniczny oczyszczono i zakonserwowano. Epitafia, jak i różny detal architektoniczny o nieustalonej proveniencji, zostały zawieszane na murze okalającym dawny cmentarz. W porze nocnej kaplice są iluminowane. Teren cmentarza w porze wieczornej i nocnej będzie zamykany i monitorowany, co napawa nadzieją, że zespół nie będzie ponownie dewastowany.

PRESERVATION, CONSERVATION AND RESTORATION OF THE CHURCH OF THE AEALTATION OF THE HOLY CROSS IN JELENIA GÓRA, INCLUDING THE COMPLEX OF LATE BAROQUE GRAVE CHAPELS – SINCE 1945

Summary. The article pertains to information on the conservation work carried out in the church of the present invocation of the Holy Cross, and historically called the Church of Grace in Jelenia Góra over the years since 1945. It presents in a synthetic form, main works, both building as well as those where specialised restoration technologies were used, applied to the décor and fittings, not giving any detailed technological description in the latter instance, which have been included to the documentation kept in the restorer's archive.

OCHRANA, KONZERVACE A RENOVACE KOSTELA POVÝŠENÍ SVATÉHO KŘÍŽE V JELENÍ HOŘE SPOLU S POZDNĚ BAROKNÍMI NÁHROBNÍMI KAPLEMI – SITUACE PO ROCE 1945

Shrnutí. Článek obsahuje informace o konzervátorských pracích, prováděných v kostele dnes nazývaném Svatého Kříže (historicky Kostel Milosti) v Jelení Hoře v období po roce 1945. V souhrnu jsou představeny nejdůležitější práce, týkající se jak stavební činnosti, tak specializovaných restaurátorských prací, používaných při opravách výzdoby a vnitřního zařízení – v tomto případě bez podrobných popisů technologií, které jsou obsaženy v dokumentaci prací, uložené v konzervátorském archivu.

SCHUTZ-, KONSERVIERUNGS- UND RENOVIERUNGS- MASSNAHMEN IN DER KIRCHE ZUR ERHÖHUNG DES HEILIGEN KREUZES UND AM KOMPLEX SPÄTBAROCKER GRUFTKAPELLEN IN JELENIA GÓRA NACH 1945

Zusammenfassung. Der Beitrag beinhaltet Informationen über die nach 1945 in der Kirche zum Heiligen Kreuz, historisch Gnadenkirche, und auf ihrem Kirchhof in Hirschberg (Jelenia Góra) durchgeführten Konservierungsarbeiten. Zusammengefasst wurden die wichtigsten Arbeiten im Bereich der Baumaßnahmen und der für den Ausputz und die Ausstattung der Kirche eingesetzten spezialisierten Restaurierungstechnologien beschrieben. Ausführliche technologische Berichte befinden sich jedoch in der im Archiv für Denkmalpflege aufbewahrten Dokumentation.